

MARTA OSYPIŃSKA, PIOTR OSYPIŃSKI

POCHÓWEK KONIA I SZCZĄTKI ZWIERZĄT Z WCZESNOŚREDNIOWIECZNEGO CMENTARZYSKA W JORDANOWIE, WOJ. LUBUSKIE

1. WSTĘP

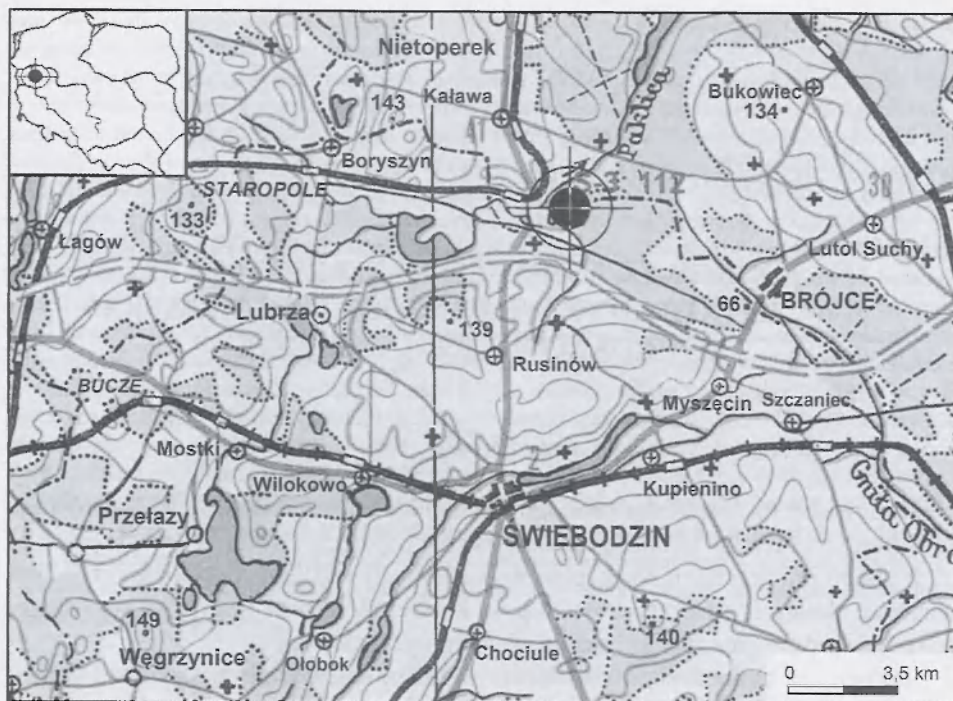
Stanowisko nr 7 w Jordanowie, gm. Świebodzin, woj. lubuskie, zlokalizowane zostało w roku 1988 w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski. W trakcie powtórnych badań powierzchniowych, przeprowadzonych w 2006 r., odnotowano na tym obszarze obecność przedmiotów z epoki kamienia, okresu wpływów rzymskich, późnego średniowiecza oraz czasów nowożytnych.

Ratownicze badania wykopaliskowe w Jordanowie zostały podjęte w związku z planowaną budową drogi ekspresowej S-3. Rozpoczęto je we wrześniu 2007 r., a zakończono 30 czerwca 2008 r. Prowadził je zespół Fundacji Patrimonium z Poznania (z ramienia Fundacji Archeologicznej w Zielonej Górze) pod kierownictwem P. Osypińskiego (*Jordanowo...* 2010). W trakcie prac wykopaliskowych przebadano łącznie obszar 94,6 ara, na którym stwierdzono pozostałości osadnictwa schyłkowopaleolitycznego, mezolitycznego, neolitycznego, kultury łużyckiej, okresu wpływów rzymskich (cmentarzysko birytualne kultury wielbarskiej), wczesnego średniowiecza (osada i cmentarzysko szkieletowe), późnego średniowiecza i czasów nowożytnych. Ponadto w części południowej stanowiska odkryto skarb srebrnych monet wczesnośredniowiecznych. Znajdował się on w granicach cmentarzyska szkieletowego i pochodził z tego samego okresu co nekropola.

W trakcie badań szczególną uwagę poświęcono wczesnośredniowiecznemu cmentarzysku szkieletowemu. Jego eksplorację prowadzono również poza pasem planowanej inwestycji. Wykopaliska uzupełniające finansowane były ze środków Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w ramach programu „Dziedzictwo Narodowe”, priorytet „Ochrona zabytków archeologicznych”.

2. LOKALIZACJA OBSZARU BADAŃ

Stanowisko nr 7 w Jordanowie położone jest na południowym stoku doliny rzeki Paklicy. Rynna subglacjalna, tzw. Rynna Niesułicko-Jordanowska, stanowi część mezoregionu Bruzda Zbąszyńska, nazywanego też Obniżeniem Obrzańskim, w obrębie Pojezierza Lubuskiego (ryc. 1). Jest to szerokie obniżenie wykorzystywane

Ryc. 1. Lokalizacja stanowiska nr 7 w Jordanowie, gm. Świebodzin

Wg archiwum Wojskowego Instytutu Geograficznego, Mapa Polski 1:500 000, arkusz Legnica, edycja 1947, opracował P. Osypiński

Fig. 1. Location of site 7 in Jordanów, Świebodzin district

After the archives of the Army Geographical Institute, Map of Poland 1:500 000, Legnica chart, 1947 edition, prepared by P. Osypiński

przez lewy dopływ Warty – Obrę. Gęsta sieć cieków wodnych łączy liczne jeziora rynnowe (J. Kondracki 1994) – w przypadku Paklicy jeziora: Bukowieckie, Paklicko Wielkie i inne. Powstająca droga ekspresowa S-3 przecina dolinę Paklicy w poprzek, tworząc przekrój sedimentów plejstocenijskich oraz holocenijskich.

3. Wczesnośredniowieczne cmentarzysko w Jordanowie

Podczas badań wykopaliskowych zlokalizowano około 100 zachowanych pochówków, ale nie sposób określić liczby pozostałych grobów (ich obecność poświadczają jedynie pojedyncze elementy szkieletów i wyposażenia w warstwie humusu). Na podstawie zabytków ruchomych (monety, biżuteria) okres użytkowania nekropoli ustalono na koniec XI – początek XIII stulecia (M. Felis 2010). Główny okres użytkowania cmentarzyska przypadł zatem na XII w. Nekropola jordanowska ujawniła szereg cech wczesnośredniowiecznego rytuału pogrzebowego. Obok atrybutów

kanonu chrześcijańskiego, jak obrządek szkieletowy, ułożenie ciała na wznak zgodnie z orientacją wschód–zachód, zarejestrowano szereg elementów poświadczających magiczne, przedchrześcijańskie korzenie obrzędowości pogrzebowej ludności słowiańskiej¹. Były to: wyposażanie zmarłych w ozdoby (m.in. srebrne zausznice, kabłączki skroniowe, pierścienie, zapinki oraz kolie paciorków srebrnych i szklanych), przedmioty codziennego użytku będące zapewne oznakami statusu społecznego (noże żelazne, klucze, krzesiwa), czy monety (tzw. obole zmarłych), a także pożywienie. W dwóch przypadkach odkryto również nietypowe pochówki w pozycji skurczonej. Cmentarzysku towarzyszył obiekt bezpośrednio związany z obrzędowością magiczną, obcą kanonowi chrześcijańskiemu, którym był pochówek konia. Być może taki charakter miał również depozyt monet srebrnych². To ostatnie znalezisko zawierało zarówno całe monety, jak i siekańce, przeważnie denarów krzyżowych, choć znalazły się w nim również egzemplarze denarów niemieckich i angielskich. Datę zdeponowania skarbu ustalono na ostatnią dekadę XI w. (A. Tabaka 2010).

Koniec funkcjonowania nekropoli kończy zapewne fundacja opactwa cysterskiego w 1230 r. w położonym nieopodal Gościkowie-Paradyżu. Od tej pory wszystko co działo się na tym obszarze odbywało się w cieniu *Paradisus Matris Dei*. Cmentarz wczesnośredniowieczny, badany fragmentarycznie w obrębie ówczesnych dóbr kościelnych, nie zawierał żadnych elementów wykraczających poza kanon obrzędowości chrześcijańskiej (A. Andrzejewski, J. Pietrzak, P. Wawrzyniak 2000).

4. SZCZĄTKI ZWIERZĄT Z NEKROPOLI W JORDANOWIE

W około 100 obiektach funeralnych datowanych generalnie na XII w. znaleziono 450 fragmentów kostnych pochodzenia zwierzęcego. Natomiast w sąsiedztwie cmentarzyska, w nawarstwieniach znacznie wcześniejszej osady, odkryto ponad 4000 szczątków zwierzęcych. Były one przedmiotem osobnej analizy archeozoologicznej (M. Osypińska 2010b).

Szczałki zwierzęce znalezione w kontekstach sepulkralnych można scharakteryzować jako trzy typy depozytów (tabela 1): 1. dary intencjonalne, stanowiące część

¹ Elementy te, jak i lokowanie cmentarzysk parządowych w miejscach oddzielonych od osady/grodu ciekim lub zbiornikiem wodnym interpretowane są przez M. Kara (2009, s. 268–270) jako bezpośrednio dowody wpływu południowosłowiańskiej (naddunajskiej) kultury funeralnej na formującą się kulturę wczesnego państwa piastowskiego. Zaznaczyć należy, że w przypadku stanowiska nr 7 w Jordanowie osadnictwo wczesnośredniowieczne datowane było na VII–VIII w., zatem wyraźnie oddzielało się od późniejszej nekropoli. Osadnictwo datowane na XI–XII stulecia odkryto po przeciwnej stronie Paklicy (stanowisko Gościkowo 9, gm. Świebodzin).

² Pozaracjonalne (pozaekonomiczne) i magiczne znaczenie tzw. skarbow srebrnym przypisuje m.in. P. Urbańczyk (2008), opierając się na licznych przesłankach historycznych i archeologicznych. Jego zdaniem, obieg kruszcu srebrnego w społecznościach wczesnopiastowskich miał głównie znaczenie symboliczne i najczęściej warunkował relacje pomiędzy przedstawicielami władzy a lokalnymi przywódcami. Depozyty „bezzwrotne” przedmiotów o takim charakterze – zarówno w postaci darów grobowych, jak i skarbow zakopywanych w ziemi – miały podłoże magiczne, dalekie od prawodawstwa kościelnego (P. Urbańczyk 2008, s. 167).

Tabela 1. Szczątki osteologiczne poddane analizie archeozoologicznej z cmentarzyska w Jordanowie, gm. Świebodzin

Table 1. Osteological remains subjected to archaeozoological analysis from the cemetery in Jordanowo, Świebodzin district

Obiekt	Gatunek	Kość
depozyty intencjonalne		
A56	owca (<i>Ovis orientalis f. domestica</i>) / koza (<i>Capra aegagrus f. hircus</i>)	3 żebra (<i>Costa</i>)
A74	bydło (<i>Bos primigenius f. domestica</i>)	14 fragmentów kręgów piersiowych (<i>Vertabrae thoracicae</i>)
A214	owca / koza	4 kręgi piersiowe (<i>Vertabrae thoracicae</i>)
A216	bydło (<i>Bos primigenius f. domestica</i>)	żebro (<i>Costa</i>)
A47	lis (<i>Vulpes vulpes</i>)	ząb C
depozyty wtórne / przypadkowe		
A206	przeżalone szczątki ludzkie	
A180	1 fragment kości ludzkiej	
A196	38 fragmentów kości ludzkich	
A82	1 fragment nieokreślony	
A218	3 zęby ludzkie	
pochówek konia		
E11	koń (<i>Equus ferus f. domestica</i>)	388 szczątków z kompletnego szkieletu

wyposażenia zmarłego; 2. szczątki zwierzęce, choć również fragmenty kości ludzkich, które znalazły się w wypełniskach grobów przypadkowo lub wtórnie; 3. pochówek konia znalezione na terenie cmentarzyska wczesnośredniowiecznego w Jordanowie.

5. STAN ZACHOWANIA MATERIAŁU OSTEOLOGICZNEGO ZWIERZĘCEGO

Ze względu na piaszczyste środowisko zalegania, kości uległy destrukcyjnemu działaniu czynników klimatycznych, biologicznych i chemicznych. W efekcie materiał osteologiczny odznaczał się znaczną kruchością. W przypadku pochówku konia nie zaobserwowano uszkodzeń, które powstałyby na etapie biostratinomicznym, czyli przed-depozycyjnym, poza odcięciem członów palcowych III. Natomiast najbardziej destrukcyjny wpływ na pochówek miały czynniki oddziałujące na szkielet w etapie diagenetycznym. Szkielet został w nieznacznym stopniu uszkodzony również podczas prowadzonego w 1 poł. XX w. wydobywania piasku na terenie wzgórza.

6. METODY BADAWCZE

Szczątki zwierzęce zostały poddane analizie archeozoologicznej, która na wstępnym etapie polegała na zidentyfikowaniu pochodzenia gatunkowego oraz anatomicznego poszczególnych kości i zębów. Następnie podjęto badania mające na

celu określenie wieku, płci oraz typu morfologicznego konia, ponieważ tylko kości z pochówku miały zachowane odpowiednie cechy diagnostyczne.

Identyfikacja zoologiczna została przeprowadzona na podstawie występujących w szkieletcie cech systematycznych określających gatunek zwierzęcia. Przy oznaczaniu szczątków korzystano z kolekcji porównawczych będących wyposażeniem Laboratorium Bio- i Archeometrii Instytutu Archeologii i Etnologii PAN w Poznaniu. Korzystano również z podstawowych podręczników anatomii porównawczej zwierząt (m.in. A. Akajewski 1994; K. Krysiak, K. Świeżyński 2008). Szczątki zwierzęce poddano identyfikacji anatomicznej, która miała na celu rozpoznanie elementu szkieletu, z którego pochodził badany fragment kostny.

Omawiając wyniki, posługiwano się terminami: atrakcyjna i mało atrakcyjna konsumpcyjnie część tuszy. Za atrakcyjne konsumpcyjnie uznaje się te partie tuszy zwierzęcia, które są najbardziej umięśnione i obłożone tłuszczem, tj. bliższe (proksymalne) części kończyn oraz tułów. Natomiast nieatrakcyjne pod względem konsumpcyjnym są głowa oraz dystalne części kończyn i człony palcowe. Głównym kryterium tego podziału jest wartość kaloryczna części tuszy związanej z danymi elementami anatomicznymi.

Ocenę wieku zwierząt w momencie śmierci przeprowadzono na podstawie obserwacji stopnia rozwoju ontogenetycznego oraz stanu uzębienia. Uzębienie badano, opierając się na danych zebranych przez W. Lutnickiego (1972). Płeć konia ustalono, biorąc pod uwagę cechy dymorfizmu płciowego, czyli zespołu różnic między samcami i samicami. Dotyczą one w tym przypadku kośćca i uzębienia.

Aby określić typ morfologiczny konia z cmentarzyska w Jordanowie, przeprowadzono badania osteometryczne według metod zunifikowanych przez A. von den Driesch (1976). Na podstawie pomiarów kości długich obliczono wysokość zwierzęcia w kłębie (WH), wykorzystując odpowiednie współczynniki (A. von den Driesch, J. Boessneck 1974). Przy rekonstrukcji typu morfologicznego konia z Jordanowa posługiwano się również skalami punktowymi skonstruowanymi przez H. Kobrynia (1984). Metoda ta pozwoliła na zamianę bezwzględnych wartości metrycznych na wartości względne wyrażone w skali od 0 do 100 punktów. Szczegółnej obserwacji poddano kwestię, czy koń z pochówku należał do typu koni niskich czy wysokich (A. Lasota-Moskalewska 2008). Na podstawie analizy wskaźników szerokościowo-długościowych śródreżca III ocenie poddano również typ budowy konia (H. Kobryń 1984). Określenie typu morfologicznego zwierzęcia miało w tym przypadku duże znaczenie, ponieważ wskazywało, czy pochówek miał związek z funkcjonowaniem cmentarzyska wczesnośredniowiecznego.

7. WYNIKI BADAŃ

Na terenie wczesnośredniowiecznego cmentarzyska w Jordanowie znaleziono szczątki zwierzęce intencjonalnie zdeponowane w pięciu pochówkach ludzkich³. W obiekcie nr A56 jednym z elementów wyposażenia kobiety zmarłej w wieku

³ Analizę antropologiczną przeprowadził dr Artur Rewekant z Zakładu Biologii Ewolucyjnej Człowieka Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

Ryc. 2. Pochówek konia z Jordanowa, gm. Świebodzin.

Fot. M. Felis

Fig. 2. Horse burial from Jordanowo, Świebodzin district.

Photo by M. Felis

25–30 lat były 3 prawe żebra owcy lub kozy. W grobie nr A74, w którym była pochowana kobieta w wieku 25–30 lat, natrafiono na 3 bydłce kręgi piersiowe zachowane w 14 fragmentach. W kolejnym grobie kobiety – nr A214 – zmarłej w wieku 18–21 lat, znaleziono 4 kręgi piersiowe owcy lub kozy. Ostatni z obiektów – nr A216 – zawierających tego typu depozyty to również pochówek kobiety, zmarłej w wieku 20–25 lat. Przy ciele złożono żebro bydłce. Do nieco innej kategorii należy kieł lisa, który stanowił element kolii z pochówku (nr A47) 10–11-letniej dziewczynki. Zatem w czterech grobach kobiecych szczątki zwierzęce miały cechy depozytu „konsumpcyjnego”, o czym świadczy anatomiczne pochodzenie kości z atrakcyjnych konsumpcyjnie części tuszy zwierzęcej. Natomiast tylko w jednym przypadku zwierzęcy ząb był elementem ozdoby (tabela 1).

Pochówek konia zlokalizowany był we wschodniej części cmentarzyska, na jego obrzeżu. W obiekcie nr E11 znaleziono *in situ* niemal kompletny szkielet zwierzęcy złożony w porządku anatomicznym (tabela 2; ryc. 2). Eksploatacja piasku w czasach nowożytnych spowodowała zniszczenie dystalnych części kończyn piersiowych. Nie odnotowano również obecności III członów palcowych przy obu kończynach miednicznych. Odkryty szkielet spoczywał w pozycji bocznej, na lewym boku, z wypro-

Tabela 2. Rozkład anatomiczny szczątków konia z obiektu E11 w Jordanowie, gm. Świebodzin

Table 2. Anatomical distribution of horse remains from feature E11 in Jordanowo, Świebodzin district

Kość	Strona lewa	Strona prawa
czaszka	10	
żuchwa	31	2
zęby I	3	1
zęby C	1	-
zęby P	5	-
zęby M	8	-
kręgi	76	
żebra	160	39
łopatka	5	1
kość ramienna	1	1
kość promieniowa	1	2
kość łokciowa	1	1
kość śródreżcza	-	-
kość nadgarstka	-	-
miednica	17	2
kość udowa	2	1
kość piszczelowa	2	1
kość strzałkowa	1	1
kości stępu	1	2
kość skokowa	1	1
kość piętowa	1	1
kość śródstopia	1	1
człon palcowy bliższy	1	1
człon palcowy środkowy	1	1
człon palcowy dalszy	-	-

stowanymi nogami. Kończyny tylne były nieznacznie odchyłone ku tyłowi. Szkielet umieszczony był w jamie o formie zbliżonej do prostokąta. Obiekt zorientowany był w przybliżeniu wzdłuż osi północ-południe (ryc. 3a). Głowa konia skierowana była na południe. Szkielet należał do osobnika dojrzałego morfologicznie, na co wskazuje zupełne zrośnięcie nasad z trzonami kości długich. Ocena uzębienia pozwala natomiast określić, że koń w chwili śmierci miał 7 lat. Obecność zębów C (kłóów) oznacza z wysokim prawdopodobieństwem, że był to szkielet samca, ogiera. Jedynie 2% klaczy ma tego typu zęby (W. Lutnicki 1972; A. Lasota-Moskalewska 2008). Wzrost konia obliczono na podstawie wymiarów kości udowej (*Femur*), piszczelowej (*Tibia*) oraz śródstopia (*Ossa metatarsi*) na 138–139 cm (tabela 3). Jest to zatem wysokość niższa niż przyjmowana w archeozoologii wartość 140 cm, która stanowi kryterium podziału na osobniki wysokie i niskie. Zatem osobnik z Jordanowa należał

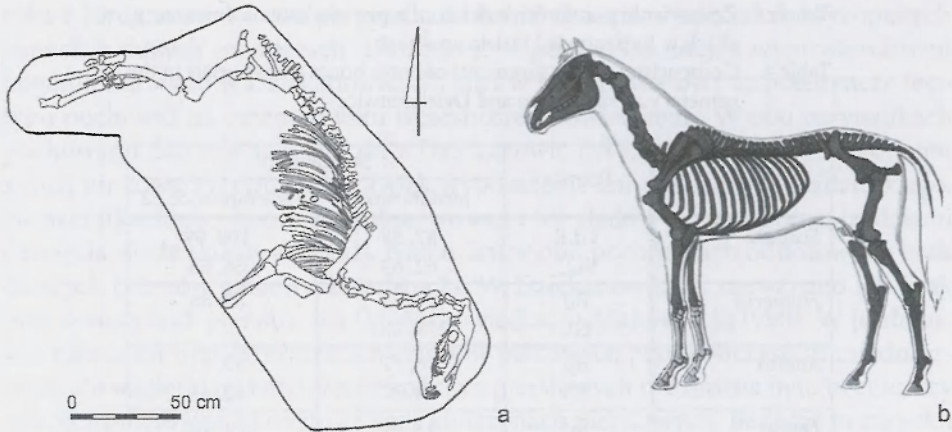
Tabela 3. Wymiary kości konia z obiektu E11 w Jordanowie, gm. Świebodzin
 Table 3. Dimensions of horse bones from feature E 1 in Jordanowo, Świebodzin district

Kość	Pomiar i wymiary (mm)	Punkty	Wysokość w kłębie (WH)
<i>Scapula</i>	GLP-88, 87 SLC-63, 62	–	–
<i>Humerus</i>	Bd-74, 74 BT-69, GL-279, 280		–
<i>Radius</i>	Bp-76, 77 SD-38, 37	40, 41, 90, 80	–
<i>Femur</i>	Bd-93, 91 SD-38 GL-395 GLC-350	–	138
<i>Tibia</i>	Bp-93, 92 Bd-69, 71 SD-35 GL-350 LI-320	69, 70, 49, 50, 20, 65	139
<i>Talus</i>	GH-65, 63; Bd-60, 56		–
<i>Calcaneus</i>	GL-108, 107		–
<i>O. metatarsi</i>	Bp-48, 47 SD-30, 30 Bd-44, 46 GL-241, 248 LI-230, 237	38, 37, 51, 52, 50, 50, 30, 40	138
<i>Ph. proximalis</i>	Bp-50 SD-30 Bd-41 GL-81		–
<i>Ph. media</i>	Bp-48, 48 Bd-41 GL-44, 45	50, 50, 15, 30, 35	–

Objaśnienia: Bd – największa szerokość końca dalszego; Bp – największa szerokość końca dalszego; BT – największa szerokość bloczka; GH – wysokość największa; GL – długość największa; GLC – długość główkowa; GLP – największa długość wyrostka stawowego; LI – długość boczna; SD – najmniejsza szerokość trzonu; SLC – najmniejsza długość szyjki łopatkki, WH – wysokość zwierzęcia w kłębie.

Explanation: Bd – maximum width of the distal end; Bp – maximum width of the distal end; BT – maximum width of the trochlea; GH – maximum height; GL – maximum length; GLC – cephalic length; GLP – maximum length of articular process; LI – lateral length; SD – minimum width of the shaft; SLC – minimum length of neck of scapula, WH – height of animal at the withers.

morfologicznie do koni niskich (ryc. 3b). Tego typu konie dominują w holocenie Europy najpierw jako zwierzęta dzikie, a później udomowione. W polskich materiałach archeozoologicznych określa się je jako typ tarpanowaty. Pod względem wysokości w kłębie (123–138 cm) konie te są zbliżone do obecnie żyjącego konika polskiego. Jednak, co również miało miejsce w przypadku szkieletu z Jordanowa, wymiary szerokościowe kości długich są u tych koni nieco większe niż u współczesnych (H. Kobryń 1984). Prymitywny typ konia, który reprezentował szkielet z Jordanowa, zanikał w hodowli od późnego średniowiecza (H. Kobryń 1984; A. Lasota-Moskalewska 2005). Był zastępowany przez odmiany większe i bardziej szlachetne. Zestawienie wartości osteometrycznych (głównie wysokości w kłębie) konia z Jordanowa oraz koni ze stanowisk w Zabrodziu nr 7 z XI–XIII w. (M. Osypińska 2008), podgrodzia szczecińskiego z XI–XII w. (M. Osypińska, w druku), Dziekanowicach nr 22 z XI w. (M. Makowiecka, D. Makowiecki 1998) oraz zamku krzyżackiego w Radzynie datowanego na XV–XVI w. (M. Osypińska 2010a) wskazuje, że osobnik z cmentarzyska w Jordanowie był bardzo zbliżony do koni hodo-

Ryc. 3. Pochówek konia z Jordanowa, gm. Świebodzin

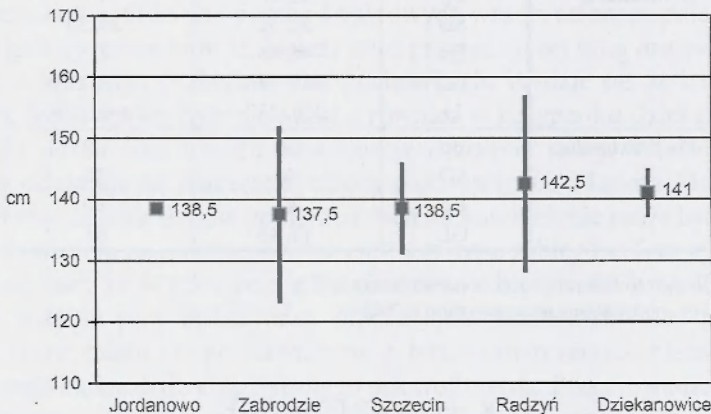
a – plan ogólny obiektu E11; b – frekwencja poszczególnych kości w pochówku.

Rys. M. Felis, M. Osypińska

Fig. 3. Horse burial from Jordanowo, Świebodzin district

a – general plan of the feature E11; b – frequency of particular bones in the burial.

Drawing by M. Felis, M. Osypińska

Ryc. 4. Zestawienie wysokości w kłębie koni ze stanowisk wczesno- i późnośredniowiecznych.

Opracowała M. Osypińska

Fig. 4. Comparison of height at the withers of horses from Early and Late Medieval sites.

Prepared by M. Osypińska

wanych we wczesnym średniowieczu na terenie Polski, natomiast był mniejszy niż zwierzęta użytkowane w późnym średniowieczu (ryc. 4). Należy w tym miejscu zaznaczyć, że osobnik z analogicznego pochówku odkrytego w Dziekanowicach był większy od konia z Jordanowa (tabela 4). Jednak to raczej osobnik z Jordanowa był koniem typowym w populacji. Natomiast koń z Dziekanowic był zwierzęciem wyjątkowo rosnącym jak na warunki wczesnego średniowiecza.

Tabela 4. Zestawienie pomiarów kości koni z pochówków na cmentarzyskach w Jordanowie i Dziekanowicach

Table 4. Comparison of measurements of horse bones from burials in the cemetery at Jordanowo and Dziekanowice

Kość	Pomiar	Stanowisko	
		Jordanowo 7	Dziekanowice 22
<i>Scapula</i>	GLP	87, 88	100, 99
	SLC	62, 63	66, 68
<i>Humerus</i>	Bd	74, 73	88, 88
	GL	279, 281	
<i>Radius</i>	Bp	76, 77	93, 92
	SD	38, 37	42, 43
<i>Femur</i>	Bd	93, 91	101, 101
	SD	38	43, 42
	GL	395	402, 405
	GLC	350	363, 363
<i>Tibia</i>	Bp	93, 92	111, 110
	SD	35	44, 45
	Bd	69, 71	82, 82
	GL	350	366, 362
<i>O. metatarsi</i>	Bp	48,47	54, 55
	SD	30, 31	33, 33
	Bd	44, 46	54, 53
	GL	241, 248	275, 275
	LI	230, 237	266, 266
<i>Ph. proximalis</i>	Bp	50	59
	SD	30	35
	Bd	41	50
	GL	44, 45	91

Rozwinięcie skrótów zob. objaśnienia do tabeli 3.

For abbreviations see explanation in Table 3.

8. PODSUMOWANIE

Badania archeozoologiczne szczątków zwierzęcych z cmentarzyska w Jordanowie ujawniły interesującą, choć rzadką praktykę wyposażania niektórych zmarłych w niewielkie fragmenty tusz zwierzęcych. W Jordanowie tego typu depozyty znaleziono wyłącznie w grobach młodych kobiet, którym towarzyszyły również niewielkie noże żelazne.

Na podstawie analizy archeozoologicznej można z dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że koń pochowany na badanym terenie był również związany z okresem użytkowania cmentarzyska. Analogiczną sytuację odnotowano na wcześnieśredniowiecznej nekropoli w Dziekanowicach (A. Wrzesińska, J. Wrzesiński 1998). Odkryto tam pochówek konia o wielu cechach analogicznych do osob-

nika z Jordanowa. W obu przypadkach konie złożono w specjalnie wykopanych jamach o dużych rozmiarach. Ułożono je w pozycji bocznej, z wyprostowanymi nogami. Zarówno w Dziekanowicach, jak i w Jordanowie były to pojedyncze tego typu pochówki na cmentarzysku wczesnośredniowiecznym. W obu przypadkach pochowano dojrzałe samce (koń z Dziekanowic był znacznie starszy). Żadnemu z nich nie towarzyszyło jakiegokolwiek wyposażenie ani części rzędu jeździeckiego. Na szczątkach obu koni nie zaobserwowano też śladów po obróbce narzędziami (nacięcia, ślady skórowania itd). Natomiast w obu pochówkach odnotowano brak dalszych członów palcowych (tabela 2). W Dziekanowicach zauważono ich brak przy kończynach piersiowych (M. Makowiecka, D. Makowiecki 1998). W Jordanowie natomiast brak było trzecich członów palcowych przy kończynach miednicznych. Ze względu na zniszczenie kończyn piersiowych nie można było ocenić, czy również odjęto kości kopytowe przy kończynach piersiowych. Badacze pochówku z Dziekanowic brak III członów palcowych interpretowali jako zabieg mający na celu odzyskanie podków. Tego typu wnioskowanie może mieć uzasadnienie w praktyce podkuwania koni. Konie kuje się albo jedynie na kopyta przednie, albo na wszystkie cztery. Jednak z praktycznego punktu widzenia tego typu zabieg wydaje się mało uzasadniony. Znacznie łatwiej bowiem jest po prostu odgiąć gwoździe mocujące podkowę i w ten sposób odzyskać podkowę. Wprawemu kowalowi zajmuje to zaledwie kilka minut i zabiegi takie przeprowadza się wielokrotnie w ciągu życia konia. Odcięcie puszek kopytowych wraz z członem palcowym jest znacznie bardziej pracochłonne. Należy więc przyjąć raczej inną motywację przeprowadzania tego typu praktyk w obu pochówkach. Wydaje się, że istnieją dwie możliwości. Jedną z nich była rozważana również w przypadku dziekanowickim, choć została odrzucona. Chodzi mianowicie o zdjęcie skóry. Właśnie podczas skórowania odejmuje się najczęściej człony palcowe (np. A. Lasota-Moskałewska 2008). Sądzimy, że brak śladów po narzędziach na kościach nie może być tu jednoznacznym dowodem na nieprzeprowadzenie tego typu zabiegów. Tezę tę podważać może jednak fakt, że w szkielecie z Dziekanowic odnotowano brak III członów palcowych jedynie przy kończynach piersiowych. Istnieje również możliwość, że odjęcie kopyt miało cel pozautylitarny, a tym samym niemal niemożliwy dla współczesnego badacza do empirycznego udowodnienia. Przeprowadzania takich zabiegów, biorąc pod uwagę cały „specjalny” kontekst i charakter pochówków koni, nie można wykluczać.

Niewątpliwie pochówki koni na wczesnośredniowiecznych stanowiskach należą do zjawisk rzadkich. O wysokiej randze cmentarzyska w Jordanowie może natomiast (poza innymi cechami) świadczyć fakt, że jedyną i bliską analogię stanowi znalezisko z Dziekanowic⁴.

Znaleziska pochówków koni na terenie cmentarzysk wczesnopiastowskich mają charakter wyjątkowy, choć nie można wykluczyć, że mała liczba tego typu obiektów

⁴ W roku 2010 podczas badań na wczesnośredniowiecznym cmentarzysku w Górzycy, pow. słu-bicki, woj. lubuskie, również odkryto pochówek konia (K. Socha, J. Sujkowska-Socha 2010). Szkielet wkrótce zostanie poddany analizie archeozoologicznej.

może być związana z niedostatecznym stanem badań. Warto zatem zwrócić uwagę na takie odkrycia. Dalszych studiów wymagają również zabiegi, jakim poddawano zwierzęta przed pochówkiem.

Słowa kluczowe: Polska, Jordanowo, wczesne średniowiecze, obrządek pogrzebowy, szczątki zwierzęce, pochówki koni

WYKAZ CYTOWANEJ LITERATURY

- Andrzejewski A., Pietrzak J., Wawrzyniak P.
2000 *Badania archeologiczno-architektoniczne zespołu klasztornego w Paradyżu-Gościkowie, gm. Świebodzin, byłe woj. zielonogórskie*, „Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne”, t. 5, s. 137–146.
- Akajewski A.
1994 *Anatomia zwierząt domowych*, Warszawa.
- Driesch A., von den
1976 *A guide to the measurement of animal bones from archaeological sites*, Harvard.
- Driesch A., von den, Boessneck J.
1974 *Kritische Anmerkungen zur Widerristhöhenberechnung aus Längenmaßen vor und frühgeschichtlicher Tierknochen*, Säugetierkundliche Mitteilungen, t. 22, München.
- Felis M.
2010 *Wczesnośredniowieczne cmentarzysko szkieletowe*, [w:] *Jordanowo...*, t. III, s. 431–486. Jordanowo...
- 2010 *Jordanowo, st. 7, gm. Świebodzin, S-3: 112. Opracowanie wyników badań*, t. I–IV, P. Osypiński red., Poznań, maszynopis przechowywany w archiwum Fundacji Patrimonium w Poznaniu.
- Kara M.
2009 *Najstarsze państwo Piastów – rezultat przełomu czy kontynuacji? Studium archeologiczne*, Poznań.
- Kobryń H.
1984 *Zmiany niektórych cech morfologicznych konia w świetle badań kostnych materiałów wykopaliskowych z obszaru Polski*, Rozprawy Naukowe i Monografie, nr 42, Warszawa.
- Kondracki J.
1994 *Geografia fizyczna Polski*, Warszawa.
- Krysiak K., Świeżyński K.
2008 *Anatomia zwierząt*, Warszawa.
- Lasota-Moskalewska A.
2005 *Zwierzęta udomowione w dziejach ludzkości*, Warszawa.
2008 *Archeozoologia*. Ssaki, Warszawa.
- Lutnicki W.
1972 *Uzębienie zwierząt domowych*, Warszawa–Kraków.
- Makowiecka M., Makowiecki D.
1998 *Analiza archeozoologiczna pochówku konia*, „Studia Lednickie”, t. 5, s. 117–126.
- Osypińska M.
2008 *Szczątki zwierzęce z wielokulturowego stanowiska Zabrodzie, gm. Kąty Wrocławskie, st. 7 (AUT 11)*, maszynopis przechowywany w archiwum Fundacji Patrimonium w Poznaniu.

- 2010a *Szczątki zwierząt z zamku krzyżackiego w Radzyniu Podlaskim*, maszynopis przechowywany w archiwum Fundacji Ureusz w Warszawie.
- 2010b *Zwierzęta z osady wczesnośredniowiecznej w Jordanowie. Analiza archeologiczna szczątków zwierzęcych ze stanowiska nr 7 w Jordanowie gm. Świebodzin*, [w:] *Jordanowo...*, t. II, s. 368–394.
- w druku *Zwierzęta w gospodarce wczesnośredniowiecznego Szczecina*.
- Socha K., Sójkowska-Socha J.
 2010 *Górzycza. Pradziejowa nekropola nad Odrą*, „Z otchłani wieków”, t. 65, s. 81–92.
- Tabaka A.
 2010 *Wczesnośredniowieczny skarb monet z Jordanowa, gm. Świebodzin*, [w:] *Jordanowo...*, t. III, s. 564–580.
- Urbańczyk P.
 2008 *Trudne początki Polski*, Wrocław.
- Wrzesińska A., Wrzesiński J.
 1998 *Grób konia z Dziekanowic*, „Studia Lednickie” t. 5, s. 103–116.

MARTA OSYPIŃSKA, PIOTR OSYPIŃSKI

HORSE BURIAL AND ANIMAL REMAINS
 FROM THE EARLY MEDIEVAL CEMETERY IN JORDANOWO,
 LUBUSKIE VOIVODESHIP

S u m m a r y

Salvage excavations in Jordanowo (site 7), Świebodzin district (Fig. 1), necessitated by the S-3 express road construction project, were conducted between September 2007 and 30 June 2008 by a team headed by P. Osypiński from the Poznań Patrimonium Foundation (commissioned by the Archaeological Foundation in Zielona Góra) (*Jordanowo...* 2010). An area of 94.6 ares was explored, revealing the remains of occupation spanning a period from the Final Paleolithic, through the Mesolithic, Neolithic, Lusatian, Roman influences (biritual cemetery of the Wielbark Culture), Early Middle Ages (settlement and inhumation cemetery) and late Middle Ages to modern times. A hoard of early medieval silver coins was also discovered in the southern part of the site.

Based on the coins and jewelry finds in particular, the functioning of the cemetery can be set in the end of the 11th – beginning of the 13th century, the period of intensive use falling in the 12th century. Features connected directly with pagan rites, that is, a horse burial and a hoard of silver coins, accompanied the early medieval cemetery. Intentionally deposited animal remains in the Jordanowo cemetery were associated with five human burials (Table 1). In four of the female burials animal remains constituted remains of food offerings as indicated by the anatomical distribution of the bones originating from parts of the animal carcass intended for consumption. In one case (burial of a young female) an animal tooth was used as an ornament. A horse burial was discovered on the eastern fringes of the cemetery. An almost complete skeleton (Table 2) was found *in situ* in feature E11 (Figs 2; 3). The height at the withers of the buried horse was determined as being 138–139 cm on the grounds of the size of the femur, tibia and metatarsal bones (Table 3). This height is less than the withers height criterium of 140 cm dividing horses into big and small (Fig. 4). Horses of this type dominated in Europe of the Holocene first as wild and later as domesticated animals. In Polish archaeozoology they are referred to as the tarpan kind. Based on contextual data and the results of archaeozoological examination, it can be assumed with a high degree of probability that the horse from the cemetery in Jordanowo was associated with the functioning of the early medieval cemetery. A horse burial, which can be considered as a parallel for the Jordanowo discovery, was excavated on the early medieval cemetery in

Dzieskanowice (11th century; Table 4; A. Wrzesińska, J. Wrzesiński 1998). In both instances the horses were mature males (the horse from Dzieskanowice was much older than the animal from Jordanowo). No grave furnishings or any elements of the tackle were found. Distal phalanges were observed to be missing in both cases: from the front legs in Dzieskanowice (M. Makowiecka, D. Makowiecki 1998) and from the back legs (third phalanx) in Jordanowo. There is no unequivocal reason for removing the third phalanges. The missing bones may be due to skinning or to intentional non-utilitarian action. Finds of horse burials in early medieval (times of the Piast dynasty) cemeteries are exceptional, although this could be due to the current state of excavations. Therefore, the discovery merits attention.

Keywords: Poland, Jordanowo, Early Medieval period, funerary rites, animal remains, horse burials

Translated by Iwona Zych

Adresy Autorów:

Dr Marta Osypińska
Laboratorium Bio- i Archeometrii
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
ul. Rubież 46
61-612 Poznań
osypinska@iaepan.poznan.pl

Mgr Piotr Osypiński
Fundacja Patrimonium
ul. Wodna 27
61-100 Poznań
piotr.osypinski@patrimonium.pl